

Stanislav Balík

Odras I. světové války v pražské právnické obci

Príspevek je venován vlivu I. světové války na život pražské právnické obce. Pozornost je zprvu věnována změnám v zákonodárství, které upravovalo právnické profese (soudnictví, advokacie, notářství), vynuceným vstupem monarchie do války. Autor se dále zabývá personálními dopady války v právnické obci (odvody na frontu, osudy vybraných padlých a zraněných právníků na válečných frontách). Podrobněji je pojednáno o činnosti profesních komor a právnických spolků (zejména Právnické jednoty) ve válečné době a reflexí války ve vybraných právnických časopisech. V neposlední řadě příspěvek popisuje činnost právníků, směřující k přípravám vzniku samostatného státu, a jejich soudní perzekuci (zejména proces s Karlem Kramářem a Aloisem Rašínem) z pohledu právnických současníků. Závěrem jsou analyzovány postupné změny náhledu pražské právnické obce na válku a okolnosti přechodu její elity ke konceptu budoucího samostatného státu.

Christoph Cornelißen, Lehrstuhl für Neueste Geschichte, Goethe-Universität, Frankfurt am Main
Die Großstädte im Großen Krieg

Victor Dönninghaus, Institut für Kultur und Geschichte der Deutschen in Nordosteuropa e. V. –
– IKGN, Universität Hamburg, Lüneburg
Der Frust einer ganzen Metropole entlädt sich – die antideutschen Pogrome in Moskau im Mai 1915: Täter – Opfer – Zuschauer

Mit Beginn des Ersten Weltkriegs nahmen in der russischen Metropole Moskau die Aktivitäten von Personen und Organisationen zu, die den Kampf gegen die „deutsche Vorherrschaft“ in Handel und Industrie predigten. Ein Teil der städtischen Presse hetzte systematisch gegen die deutsche Bevölkerung und stimmte die Öffentlichkeit ohne Rücksicht auf die Frage der Staatsangehörigkeit auf den Kampf gegen den „inneren Feind“ ein. Die Ablenkung der Aufmerksamkeit der Moskauer durch die antideutsche Agitation bot die Möglichkeit, nicht nur die in sozialer Hinsicht inhomogene Bevölkerung zusammenzuschmieden und ihr eine patriotische Ausrichtung zu geben, sondern vor allem auch die Macht selbst zu schützen.

Die Zuspitzung der antideutschen Stimmungen resultierte in erster Linie aus der abrupten Verschlechterung der Wirtschafts- und Versorgungslage der Moskauer Bevölkerung. Bereits an den ersten Tagen des Pogroms im Mai 1915 verwischte sich die Grenze zwischen „deutschen“ und „russischen“ Geschäften, und die an den „patriotischen Manifestationen“ Beteiligten gingen sofort von der Zerstörung „deutscher“ Waren und „deutschen“ Besitzes zu deren Plünderung über. Zahlenmäßig am stärksten waren unter den Beteiligten der Mai-Ereignisse 1915 die Arbeiter und Arbeiterinnen der Stadt, sowie deren Familienangehörige vertreten. Ferner beteiligten sich an den Pogromen Vertreter der städtischen Mittelschicht – Studenten, kleine Angestellte, Beamte und Soldaten der niederen Ränge.

Die Mai-„Unruhen“ beschleunigten die Verabschiedung des Gesetzes über die Beseitigung der „deutschen Übermacht“ in Russland. Unbestritten profitierten auch jene russischen Unternehmer, deren deutsche Konkurrenten durch die Ereignisse des Mai 1915 verschwanden. Gleichzeitig bedeuteten die Pogrome für einen großen Teil der Moskauer Bevölkerung, vor allem für Arbeiter und Angestellte, eine Zunahme der Arbeitslosigkeit (aufgrund der zerstörten Unternehmen und Einrichtungen) und einen allgemeinen Preisanstieg (weil viele dringend benötigte Waren verschwunden oder zerstört waren). Das antideutsche Pogrom in Moskau war nicht nur eine besondere Form des nationalen, sondern auch des sozialen Protests gegen die Regierung, die als käuflich und nach Aussagen der Pogrom-Teilnehmer als „russisch-deutsch“ angesehen wurden und

für die Armut der Bevölkerung verantwortlich gemacht wurde.

Gabriela Dudeková, Historický ústav Slovenskej akadémie vied

„Naši“ a problém zásobovania. Snahy o samozásobiteľský charakter Prešporka / Bratislavy počas prvej svetovej vojny.

Prešporok ako jedno z najvýznamnejších priemyselných a dopravných centier Uhorska a sídlo Prešporskej župy bolo zároveň spádovou oblasťou produktívneho agrárneho regiónu, čo mu zabezpečovalo dostatočnú potravinovú a surovinovú základňu. Tretia najväčšia stála vojenská posádka v Uhorsku znamenala pre mesto jednak výhodu v podobe dodávok pre armádu, na druhej strane ale aj ekonomicko-logistickú záťaž, čo sa výrazne prejavilo hneď v prvých mesiacoch Veľkej vojny.

Centralizácia a zásahy štátu do oblasti zabezpečovania surovín a ich spotreby podstatne narúšali pomerne vysoký samozásobiteľský charakter Prešporka. Dosadenie štátnej správy (v podobe vládneho komisára, centralizujúceho moc nad mestom i župou) znamenalo oklieštenie mestskej samosprávy. Členovia mestskej rady opakovane žiadali návrat samosprávnych kompetencií najmä v oblasti zásobovania a regulovania hospodárenia so surovinami a nedostatkovým tovarom v meste. Postupne si mestské orgány vytvorili určité mechanizmy na čiastočné zvládanie ekonomickej a zásobovacej krízy s cieľom zabezpečiť základné potreby a udržať sociálny zmier, ktoré môžeme hodnotiť ako stratégiu prežitia mestskej komunity. Podstatným bola pritom aj špecifická geografická a kultúrna pozícia mesta na hranici Predlitavska a Uhorska.

K faktorom radikalizácie obyvateľstva a zmeny lojalít v priebehu vojny, najmä v jej záverečnej fáze, patril práve nedostatok základných potravín a surovín. Mesto navonok deklarovalo identitu vlastnej komunity (rôzne podoby tzv. prešporáctva), ale v diskurze o situáciu mesta vo vojne, najmä o zvládání resp. nezvládání ekonomicke-zásobovacích problémov, bol pojem „naši“ účelovo napĺňaný rôznym obsahom. Rozpor medzi lojalitou deklarovanou mestom navonok, a identitami jednotlivých etnických a sociálnych skupín, sa vypuklo prejavil v závere vojny a v prechodnom období na prelome rokov 1918 a 1919, keď sa rozhodovalo, či bude mesto patriť k Maďarsku ako následníckmu štátu Uhorska, alebo k novovzniknutej Československej republike.

Włodzimierz Borodziej – Maciej Górny, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk / Deutsches Historisches Institut Warschau

Mobilisierung und Besatzung in den Großstädten Ostmitteleuropas

Czernowitz, Lemberg, Lodz, Warschau, Kaunas, Wilna und Riga gehörten zu den größeren Städten Ostmitteleuropas, die in den Jahren 1914-1918 jeweils zwei dramatische Erfahrungen durchgemacht hatten. Unmittelbar vor und in den ersten Wochen des Großen Kriegs kam es dort, wie auch an den anderen Orten in den kriegsführenden Imperien zu politischer Mobilisierung. Der Unterschied zu St. Petersburg, Berlin oder Wien bestand vor allem in dem noch komplizierteren ethnischen Charakter dieser Städte. Die ethnische Zusammensetzung spielte eine herausragende Rolle in den Reaktionen auf den Kriegsausbruch und in dem Prozess der Mobilisierung, der paradoxerweise nicht zur Homogenisierung der imperialen Bevölkerung, sondern zu deren Segmentierung führte.

Die andere dramatische Erfahrung dieser Metropolen bestand in der fremden Besatzung, die zuerst in den ersten Kriegswochen in Czernowitz und Lemberg, dann 1915 in Lodz, Warschau, Kaunas und Wilna, und schließlich 1917 in Riga zu einer Art „zweiter Mobilisierung“ führte. Weil die bisherigen Behörden und die Armee evakuiert wurden, entwickelten die lokalen Gesellschaften Aktivitäten, die vor allem die Normalisierung der angespannten Situation und die Erhaltung der sozialen Ordnung zum Ziel hatten. Eine geordnete und möglichst gewaltfreie Übernahme einer Stadt zu ermöglichen, bildete dabei ein gemeinsames Ziel der Besatzer und der Munizipalbehörden.

In unserem Referat wird der Versuch unternommen, anhand von den publizierten und nicht publizierten Quellen, der Frage nachzugehen, wie diese beiden Mobilisierungen auf der lokalen Ebene empfunden und welche Strategien entwickelt wurden, um die Souveränität der städtischen Eliten gegenüber der wechselnden Staatsmacht zu bewahren. Gleichzeitig werden die neuen Gefahren für die Bevölkerung analysiert, sowie die lokalen Bemühungen, diese Gefahren zu minimalisieren. Im Mittelpunkt des Vortrags steht Warschau als die größte der in dem Krieg besetzten Städte.

Martina Halířová, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice
Pardubice a Velká válka

Příspěvek se zaměří na každodennost východočeského města Pardubice. Podíváme se na to, jak válka ovlivnila život ve městě a jaké problémy přinesl do života obyvatelstva vznik válečné nemocnice tzv. Karantény s kapacitou 10 000 lůžek. Pardubice měly v této době okolo 20000 obyvatel, proto soužití nemocnice a obyvatel města přineslo řadu konfliktních situací.

Jan Horský, Studium humanitní vzdělanosti – Historický modul, Fakulta humanitních studií UK
Demografické jevy jako indikátor vnitroměstské krize v době I. světové války?

Demografické souvislosti první světové války bývají historiky vnímány především ve smyslu ztrát obyvatelstva (padlí na frontách, zemřeli v důsledku epidemií v zázemí). Otázkou, které bych chtěl věnovat pozornost, je, nakolik měla válka restrukturační dopad na povahu demografického chování a na demografickou, resp. socio-demografickou strukturu populace/společnosti. Pramenně budu vycházet ze statistik a z dobových názorů statistiků (A. Boháč).

David Hubený, Národní archiv ČR
Zajištění bezpečnosti v poválečné Praze

Nahromadění obyvatel na malém území je doprovázeno negativními jevy, jako je např. zvýšený výskyt problémových osob páčajících různě závažnou kriminalitu. Tato individua se nejen soustřeďují v určitých lokalitách, ale vydávají se i do dalších, jinak bezpečných a klidných míst. Válka a s ní související nedostatek potravin a následný hlad, odchod bezpečnostních orgánů do pole, pokles vážnosti civilních úřadů, administrativní zmatky a personální oslabení úřadů, přesuny obyvatel, pohrdání lidským životem a morálními hodnotami, jen zvyšují utrpení civilního obyvatelstva nejen za války, ale někdy i velmi dlouhou dobu po ukončení přímých bojů. Všechny uvedené prvky se dotkly rovněž Prahy a její hlavní bezpečnostní opory – policejního ředitelství, které se vedle výše uvedených problémů muselo zabývat i svojí vlastní přeměnou vyplývající z nové role, neboť z provinčního policejního ředitelství se náhle stalo policejním ředitelstvím hlavního města samostatného státu, který si musel proti svým sousedům, ale i částí vlastních obyvatel, vybojovat právo na existenci, včetně konkrétních hranic. Policie navíc musela řešit nejen kriminalitu související s válečnou a poválečnou dobou, ale i přechod do služeb nových idejí a jejich nositelů, které předtím stíhala.

Jaroslav Jásek, Archiv Pražských vodovodů a kanalizací
Vodovody a kanalizace na území válečné Prahy a v okolních obcích – jejich provoz a kvalita.

Motto:

„Co znamenala Káranská vodárna pro Prahu a předměstí v době války, pochopilo veškeré obyvatelstvo po přivedení vody do pražských vodojemů. V dobách epidemií, všeobecného nedostatku, kdy civilní obyvatelstvo postrádalo výživy, a z fronty byly nakažlivé nemoci roznášeny, osvědčila se skvěle voda Káranská a má lví podíl na poměrně příznivém stavu zdravotním v Praze v těch dobách.“

Ing. dr. techn. Alois Opatrný, vrchní stavební rada hlavního města Prahy, 6. 4. 1927.

- Královské hlavní město Praha bylo na válečný stav po stránce zásobování pitnou vodou, odkanalizování a čištění odpadních vod připraveno na vysoké úrovni.
- Od června roku 1906 fungovala základní pražská kanalizační síť (i některé mimopražské obce byly na ní přepojeny) a byla v provozu mechanická čistírna odpadních vod. Stručný popis vzniku a fungování kanalizační soustavy.
- Od ledna roku 1914 tekla pražskou vodovodní sítí i ve vodovodech okolních měst a obcí pitná voda vrcholných parametrů z právě dostavěné Káranské vodárny. Stručný popis vzniku a fungování vodárenské soustavy.
- Tato technická zařízení se výrazně kladně projevila v nízkém výskytu infekčních onemocnění. Kvalita pitné vody byla tak vysoká, že nebylo třeba použít hygienické zabezpečení chlorem. Vápněním se upravovaly pouze kaly přepouštěné do kalových lodí, které dodávaly toto hnojivo zemědělcům.
- Válečný provoz znamenal omezení počtu zaměstnanců. To ale nemělo vliv na úroveň příslušné služby obyvatelům. Údržba byla omezena na minimum, při velkých poruchách pomáhali občas vojáci (zejména výkopové práce), atp.
- Přípravenost kr. hl. m. Prahy na nouzové zásobování vodou. Připomenutí dílčích vodovodů, které v důsledku válečných událostí nebyly zrušeny, přestože byla káranská voda k dispozici.
- Výstavba nových stok pokračovala podle původních plánů, ale kvůli nedostatku pracovních sil, zejména zedníků specialistů, byla pomalejší. Podobný byl stav i v budování nových vodovodů, kde stavebním firmám chyběli zejména montéři. Vše také omezoval nedostatek koňských potahů.
- Hlavní město samozřejmě nestavělo tato náročná zařízení kvůli válečnému konfliktu. Ale 1. světová válka přesvědčila mnohé pochybovače o důležitosti či nezbytnosti kvalitního zásobování vodou, velkorysého odkanalizování i čištění odpadních vod, staveb budovaných na přelomu 19. a 20. století.

Stanislav Knob, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita)

Ostrava ve válce, příklad průmyslové aglomerace

Ostrava (resp. ostravská aglomerace) byla velice důležitá pro válečný průmysl, a proto prožila válku ve velmi specifických podmínkách.

Dělnictvo, které bylo v prvních měsících odvoláno na frontu, bylo později zčásti vyreklamováno zpět do důležitých podniků. Vysoká intenzifikace práce způsobila zpočátku vlnu stávek, na které rakouská vláda odpověděla vyhlášením vojenské správy nad podniky. Nová vlna nepokojů tak přišla až na konci války v důsledku politického uvolnění a zoufalé potravinové krize. Demonstrace přerostly v jedny z největších živelných akcí spojených s násilím a drancováním snad v celé monarchii. Během sjednávání pořádku došlo ke ztrátám na životech. Válka ochromila činnost dělnických organizací a dělnictvo se tak ocitlo téměř ve stejné situaci jako v začátcích dělnického hnutí. Také životní a pracovní podmínky se vrátily zpět. S tímto dědictvím se pak musela složitě vyrovnávat mladá Československá republika.

Jana Konvičná, Archiv hlavního města Prahy

I. světová válka a pražská samospráva

Sabine Mecking, Fachhochschule für öffentliche Verwaltung NRW, Duisburg

Verwaltung und Kriegsalltag einer Garnisonstadt: Die Provinzialhauptstadt Münster

Konrad Meus, Pedagogical University of Krakow, Instytut Historii, Katedra historii XIX wieku
The Lviv Chamber of Commerce and Industry during World War I

Lviv constituted the most important city of the Habsburg Monarchy which, in the first months of the Great War, was taken over by the Russian army and occupied by its soldiers until June 1915. After the city had been regained by the Austrians, an attempt of restoring local socio-economic relations was undertaken, as they were partially arrested under the Russian rule. One of the most significant institutions recreated in that time was the Chamber of Commerce and Industry established in the mid-19th century. Between 1916 and 1918 it was the basis of the economic activity of the city. Among the operations within its competence, there should be mentioned supplying local companies with materials necessary to continue plant production and craft. The activity in question had a particular dimension in the context of the limitations related to war operations and reclassification of the main branches of economy to the military mode. Moreover, the Lviv Chamber acted as an intermediary between the authorities and national institutions, and local plans and merchants in the process of recruiting workers in the territory of the Kingdom of Poland, being *de facto*, partially, under the rule of Germany and Austria-Hungary from 1915. The activities in question aimed at ensuring production labour to the Galician industry, weakened significantly especially in consequence of the recruitment of men born in consecutive years to the imperial-royal army.

It is also worth noticing that among the problems that had to be handled by representatives of the Lviv Chamber of Commerce and Industry in the wartime, there was the fact that a part of its members were displaced to Russia in 1915 as prisoners of war, which greatly affected the activities of the institution in question during World War I.

Bartosz Ogórek, Faculty of History, Jagellonian University Crakow
Scarred by war. Consequences of the Great War for the population of Krakow – an anthropometric evidence

Apparently, the most obvious and direct consequences of war for the population are war losses, so usually the casualties of the man in the military age. While, this is probably the most important factor in military history, it concerns only limited part of society and ignores the vast impact of WWI on those who survived. The prolonged malnutrition or even starvation, war-related stress and extensive labor, performed by the adolescents and women, can leave a serious mark on the later-life characteristics of the individuals, leading even to the significantly higher older-age mortality of the groups most scarred by war (Horiuchi 1983, Wilmoth 2006). Although, there is a substantial amount of literature on the general aspects of functioning of the metropolises and urban communities of Western Europe (Winter and Robert 1999, Ullrich 1982, Healy 2004, Chickering 2007, Davis 2000), still little is known about the most rudimentary aspects of human life, as well as about the more provincial cities, especially those located in Central and Eastern Europe. Importantly, some of the studies have shown positive effects of WWI on as social health or infant mortality (Winter 1977, Dwork 1987, Winter and Cole 1993, Harris 1993). Thus, the *a priori* statements about the significance and direction of the war consequences might be misleading. This paper aims to analyze the impact of WWI on the fitness and well-being of urban population by investigating the measures of the body of Krakow's inhabitants in the post-war period and comparing them to the longer trends and norms. The study concentrates on the three groups of population, namely newborns, school boys (7-19 years old) and recruits (21 years old) using the various archival sources providing the information on height and/or weight of the individuals.

Alfred Pfoser, Wienbibliothek, Wien-Rathaus
Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien in den Jahren 1916–1918

Die Monate rund um die Ermordung des Ministerpräsidenten Stürgkh und den Tod von Kaiser Franz Joseph markierten eine Wende im Willen zum „Durchhalten“. Der Zermürbungs- und Erschöpfungskrieg und die Mobilisierung aller Kräfte und Ressourcen für die Front setzten Wien zu. Die Nachrichten von Wilsons 14-Punkte-Programm und von der Russischen Revolution verstärkten den Friedenswillen. Das Motto „Alles für den Krieg“ verfiel nicht mehr. Die Verheißungen neuer Nationalstaaten und Heimatländer, die Aussicht auf Brot und Frieden lösten den Glauben an Kaiser und Reich ab. Streiks und Revolutionsbereitschaft waren die Folge. Auch in Wien zündete der finale Funke von Anarchie und Implosion. Die materielle und personelle Überlegenheit der alliierten Mächte setzte sich durch. Galoppierende Inflation, Unterernährung, die Abschnürung von Importen, die Priorisierung der Waffenindustrie und die Restriktionen des dem Krieg untergeordneten Transportwesens schnürten das normale Leben immer mehr ein und machten es schließlich unerträglich bis unmöglich. Wien befand sich am Ende des Krieges in einem materiellen wie politischen Ausnahmezustand. Wien wurde zur „sterbenden Stadt“.

Marek Podlasiak, Uniwersytet Mikołaja Kopernika Toruń, Katedra Filologii Germańskiej
Theateralltag im Ersten Weltkrieg. Berliner Metropole und die westpreußische Provinz

Der Vortrag untersucht den Theateralltag der Großstadt Berlin im Vergleich mit den westpreußischen Provinzstädten in der Zeit des Ersten Weltkrieges. Die Analyse des preußischen Theaterlebens ergibt deutliche Parallelen in der Gestaltung der Theaterpolitik in den Metropolen und in den Provinzstädten. Der Kriegsenthusiasmus fand seinen Ausdruck in der massenhaften Teilnahme des Publikums an Theaterveranstaltungen nicht nur in den europäischen Großstädten, sondern auch in der Provinz. Der kommerzielle Theaterbetrieb nahm ähnliche Formen des Unterhaltungstheaters an (Kriegsspielen, „vaterländische Zeitstücke“, Operetten). Auch künstlerische Innovationen waren nicht nur auf den Berliner Bühnen, sondern auch an den Provinztheatern präsent. Im Fokus der Darstellung steht die Analyse der kriegsbedingten politischen Instrumentalisierung des preußischen Theaterrepertoires (ideologische Vereinnahmung der Klassiker, Mobilisierung gegen den Feind, Zelebrierung der nationalen Feiertage durch Festvorstellungen, Präsenz der Soldatenstücke etc.). Im Rahmen des Referats wird auch der Frage nach der finanziellen Situation der Theater und der sozialen Lage der Schauspieler in der Zeit des „Großen Krieges“ nachgegangen.

Christoph Raß, Institute for Migration Research and Intercultural Studies, Osnabrück University
[The socio-demographic shell-hole: Mapping Military Casualties of the Great War on Civil Society]

The military counts its casualties to account for victory or defeat and to determine the required human replacements. It pays little attention to the individual experiences of loss and grief triggered by a soldier's death in civil society. On the same token, most statistics represent the war dead by military unit, battle or theatre of war but rarely with regard to their civil circumstances and the gaps left by their passing. This does not only promote a perception of death in war rather in a military than in a civil frame of reference, but also points to the fact that historical research deals with the death of soldiers – as one central social dimension of war – mostly in highly aggregate statistics on an individual level, while we rarely get a chance to empirically monitor the socio-demographic impact of war on society.

While this paper does not directly address large cities as requested by the *call for papers*, it offers an innovative approach to the issues addressed based on case studies on the cities of Osnabrück (population 80.000 in 1914) and Aachen (population 160.000 in 1914). For both cities, biographical data on all soldiers who lost their lives during the First World War has been collected (Aachen 3.200 cases, Osnabrück 2.200 cases) and systematically analyzed with regard to the social profile of the group. This includes not only a georeferenced link to the time and place of death but especially

to the last known address in their hometowns. Such data draws a detailed chart of death across battlefields, hospitals and prison camps in direct connection to a specific community. More importantly, it provides a detailed account of the distribution of experiences linked to these deaths across the soldier's social contexts of origin – their hometowns and families. Linking such data to available local sources such as letters, photographs, local newspapers, city administration or civic organizations files, leads to new insights as to how urban societies mobilized for war endured its experience and coped with its cost in human lives.

The paper thus seeks to make a contribution to section 2 of the conference (*Who went to war?*) with special regard to those who did not return.

Christoph Rass (PD Dr.) administers the Professorship of Modern History at Osnabruck University and is a member of the Institute for Migration Research and Intercultural Studies (IMIS). His research focusses on the social history of war and military institutions and on migration regimes. His latest work includes projects on military casualties of the First World War, a social profile of the German secret service (BND) and the history of expulsion/deportation [www.christoph-rass.de].

Karel Řeháček, Státní oblastní archiv Plzeň

Válkou vyvolané populační proměny a jejich důsledky v Plzni v letech 1914–1918.

Anotace: Příspěvek se týká populačních změn v letech 1914–1918 v Plzni.

Ta se v tomto období stala jedním z nejdůležitějších center rakousko-uherského zbrojního průmyslu. Za účelem zajištění nerušeného chodu velkých průmyslových podniků (zejména Škodových závodů a jejich dodavatelů) byla provedena celá řada preventivních i represivních opatření. Do zákonem chráněných podniků byla zavedena vojenská správa, pracovaly ve zvláštním režimu a jejich vytipovaní zaměstnanci nesměli být povoláváni na frontu. Odchody na ni tak v Plzni postihly především živnostníky, dělníky zákonem nechráněných podniků a zaměstnance služeb.

Ze statistického pohledu však byly populační ztráty vyvolané odchodem na frontu velmi brzy nahrazeny silnou migrační vlnou kovodělníků z celé monarchie a počet obyvatel města rychle stoupal. To však přinášelo značné hospodářské a sociální potíže a ještě více zvýrazňovalo nespokojenost domácího i "cizího" obyvatelstva. Nedostatek potravin, bytů a nedobré zdravotní poměry vedly k růstu sociálního napětí, stávkám a pouličním nepokojům, při kterých proti plzeňskému obyvatelstvu zasahovala policie i armáda.

Milada Sekyrková, Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy

Technici pro císaře pána nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a 1. světová válka.

Poptávka po technických oborech v průběhu celého 19. století přivedla technické obory a školy, na kterých byly studovány, k značnému uznání ve společnosti. "Inženýři" sice nikdy nedosáhli vážnosti univerzitních "doktorů", nicméně expandovali do všech oblastí veřejného života. Vedle vlastních technických specializací měly ekonomické vědy na technice studované stále více co říci do řízení společnosti. Ruku v ruce s tím šly ambice pražské technické vysoké školy, zejména české, např. i na pozice v městských orgánech, nebo na městskou plochu pro své budovy.

Ze škol odešlo na frontu mnoho studentů, pedagogů i dalších zaměstnanců.

Atmosféru na české technice brzy po vypuknutí války velmi poznamenala smrt naddaného profesora matematiky Františka Velíska (1877 - 1914) na frontě již v srpnu 1914, po níž v první řadě nastoupila urputná snaha – bohužel nevyslyšená – vyreklamovat muže z fronty.

Referát se bude zabývat otázkou, zda vypuknutí a průběh 1. světové války přerušilo, komprimovalo či jinak zasáhly ambice škol a její pozice ve městě i ve společnosti a jak vstoupily do nového období po roce 1918, kdy prošly velkou reorganizací a zažily boom ve všech směrech (studentstvo, rozvoj oborů, výstavba kampusu, kolejí ap.).

Frank M. Schuster, Uniwersytet Łódzki, Katedra Literatury i Kultury Niemiec, Austrii i Sczwajcarii

Zwischen Katastrophe und Herausforderung:

Die zentralpolnische Industriestadt Lodz zwischen Russen und Deutschen 1914–1918.

Lodz war keine Metropole, bestenfalls eine Industriemetropole, denn es war im 19. Jahrhundert die schnellst wachsende Industriestadt in Europa. Aber Lodz war im 19. und frühen 20. Jahrhundert eine, wie Karl Schlögel einmal formulierte, „Grenzstadt – mitten in Polen“, so multiethnisch, multilingual, multireligiös und multikulturell wie jene zentraleuropäischen Grenzstädte oder Metropolen, die im Bewußtsein von so großer Bedeutung für das zentraleuropäische Selbstverständnis sind: Städte wie Prag, Lemberg oder Wilna.

Die „schwierige Nachbarschaft“ (Jürgen Hensel) in der Stadt, vor allem zwischen Polen, Deutschen und Juden, aber auch anderen, kleineren ethnischen Gruppen, das über Jahrzehnte gewachsene Gleichgewicht, blieb fragil und war durch äußere Umstände zu erschüttern. Spannungen, die meist auf soziale Differenzen zurückzuführen waren, blieben nicht aus, waren aber meist nicht so gewalttätig wie anderswo.

Einer der Punkte, an dem die Konflikte und Bruchlinien stärker hervortraten, war der heute kaum beachtete Erste Weltkrieg. Dabei war er gerade für Lodz von herausragender Bedeutung. Die deutsche Besetzung der Stadt in den Jahren 1914-1918 hatte für ihre Bewohner zum einen schwerwiegende ökonomische aber auch soziale Folgen, von denen sich die Stadt wirtschaftlich bis zur erneuten Besetzung durch deutsche Truppen 1939 nicht mehr erholen sollte. Gleichzeitig bot die deutsche Besatzung überraschenderweise aber auch bisher nicht dagewesene kulturelle und soziale Entfaltungsmöglichkeiten. Von den Auswirkungen des Krieges für die Vielvölkerstadt soll daher in meinem Vortrag die Rede sein. Denn – wie Panikos Panayi konstatierte – „the question of loyalty and nationality becomes an obsession in wartime“, deshalb sahen sich viele Lodzger Bürger veranlaßt, die eigene Identität zu hinterfragen und ihrer Einstellung gegenüber anderen neu zu überdenken.

Łukasz Sroka Pedagogical University in Krakow, Institute of History
Elites in Lviv during the First World War

During the First World War Lviv was an interesting research laboratory. On the brink of the war, there were about 206 thousands inhabitants. It was the capital of an Austrian province, called Galicia. The city was multicultural in character, which made it different from, e.g. Krakow, co-created by Christians and Jews, the former group outnumbering the latter firmly. On the other hand, in Lviv, Roman Catholics constituted 51,17% of the society at the time; apart from them, there were representatives of the following faiths: Jewish 27,84%, Greek Orthodox 19,07%, evangelical 1,5%, other faiths and atheists 0,42%. From the 1860s the political primacy was gained by the Polish, who had the majority of seats in the local City Council. Traditionally, Poles were chosen mayors of the city. At the same time, political aspirations of Jews and Ukrainians were rising, as they also formed the governmental elite. With the beginning of the 20th century the post of the city mayor was taken by a Jew. However, the plans of Jews were much more ambitious. The Ukrainians aimed at dividing Galicia into two parts: Western and Eastern, where they outnumbered other communities. They assumed that thanks to that, they would be able to influence the province and its capital in a stronger manner. They also wanted to create their own university in Lviv. Both of those plans were successfully blocked by the Polish. The outbreak of the war made all of these nations believe that new perspectives were emerging in front of them. In a way, it was pure madness, consisting in the fact that thousands of people interpreted the outbreak of war not as a danger, but as (above all)

opportunities. Undoubtedly, this is where the difference between the inhabitants of this part of Europe and of other regions lies. It also allowed for the establishment of the image of Eastern nations in the West – they are seen as troublemakers, who threaten the European order and prosperity, which applies mostly to Poles. It is however worth noticing that after the beginning of the Second World War the public feeling was definitely different. Nevertheless, the events of the First World War made representatives of Polish, Jewish, and Ukrainian elites revise their previously-promoted views. The ending of this military conflict resulted in greater or smaller disappointments in all, apart from Poles.

Christoph Strupp, Forschungsstelle für Zeitgeschichte, Universität Hamburg
Der Krieg als Katalysator politischen und administrativen Wandels in Hamburg

Am Vorabend des Ersten Weltkriegs präsentierte sich Hamburg als eine wirtschaftlich erfolgreiche und wohlhabende, aber auch von den sozialen Spannungen der Klassengesellschaft des Kaiserreichs gekennzeichnete Metropole. Die politische und gesellschaftliche Dominanz großbürgerlicher Handels- und Schifffahrtskreise war institutionell über die Verfassung und das 1906 noch einmal verschärfte Wahlrecht (Bindung an städtisches Bürgerrecht, Abstimmung in drei getrennten Klassen, davon zwei für Grundbesitzer oder Ehrenämter reserviert) abgesichert. Leidtragende waren die Sozialdemokraten, die seit 1890 bei den Reichstagswahlen in Hamburg dominiert, aber erst 1901 den ersten Abgeordneten in das Stadtparlament, die Hamburgische Bürgerschaft, entsandt hatten. Vormoderne Züge hatten die administrativen Strukturen: Regiert wurde die Millionenstadt von 18 auf Lebenszeit gewählten Senatoren. Die Verwaltung bestand aus einem unübersichtlichen Geflecht von Behörden, Ämtern und Kommissionen, deren Ineffizienz 1892 bei der Cholera-Epidemie besonders sichtbar geworden war.

Diese Strukturen wurden durch die Revolution beseitigt: Ab März 1919 regierte die Stadt ein Koalitionssenat aus SPD und der linksliberalen DDP, der gegenüber der – nun von allen Männern und Frauen über 20 Jahre gewählten – Bürgerschaft politisch voll verantwortlich war. Auch die Verwaltung wurde in den 1920er Jahren reformiert, wenn sich auch Reste vormoderner Tradition, z.B. die „Deputationen“ aus Bürgerschaftsabgeordneten und sonstigen ernannten Bürgern, bis heute erhalten haben.

Der Vortrag soll beleuchten, inwiefern sich der Umbruch 1918/19 im Krieg selbst abzeichnete bzw. zu welchen durch die wirtschaftlichen und sozialen Herausforderungen des Krieges erzwungenen Anpassungen der politischen und administrativen Strukturen in Hamburg es bereits zwischen 1914 und 1918 kam.

Dabei sollen drei Schwerpunkte gesetzt werden:

1. Mit Beginn des Krieges ging die vollziehende Gewalt in Hamburg auf das stellvertretende Generalkommando des IX. Armeekorps in Altona über, dessen Bezirk die zivilen Verwaltungsgrenzen zwischen Hamburg und Preußen überschritt. Untersucht werden soll, welche Auswirkungen dieser teilweise Verlust der Handlungsfreiheit für Senat und Bürgerschaft hatte, einerseits in ideologischer Hinsicht – was bedeutete es für die auf ihre Selbständigkeit bedachte Stadtrepublik im Kaiserreich, nun teilweise vom preußischen Altona aus regiert zu werden? – und andererseits konkret mit Blick auf polizeiliche Maßnahmen etwa bei Protesten gegen den Krieg oder Hungerunruhen, zu denen es bereits im Sommer 1916 kam.

2. Am 5. August 1914 erschien der erste Spendenaufruf einer neuen privaten Organisation, die von den großen Wohlfahrts- und Bürgervereinen, dem Roten Kreuz und der Armenpflege gegründet worden war: die „Hamburgische Kriegshilfe“, die bis 1918 durch die Unterstützung der Familien der eingezogenen Soldaten und Massenspeisungen der Bevölkerung in öffentlichen Kriegsküchen

den sozialen Frieden zu sichern suchte. Ebenso wie der „Hamburgische Landesausschuss für Kriegsbeschädigte“ setzte die „Kriegshilfe“ die Tradition philanthropisch-paternalistischen Engagements bürgerlicher Kreise in der Stadt fort.

Dagegen standen die im Februar 1915 von Senat und Bürgerschaft gemeinsam eingerichtete „Kommission für Kriegsversorgung“, die das Ziel hatte, Grundnahrungsmittel zu beschaffen, zu lagern und bei Bedarf an die Bevölkerung abzugeben sowie das Ende September 1916 gegründete „Kriegsversorgungsamt“ für Anpassungen der Behördenstruktur und eine deutliche Ausweitung staatlicher Eingriffe in das Wirtschaftsleben. Sie stießen in der ideologisch ganz auf Markt und freien Handel orientierten Hafenstadt Hamburg auf besonders erbitterte Kritik konservativer Kreise.

3. In der ersten Sitzung der Bürgerschaft nach Kriegsbeginn am 6. August 1914 wurde die Einsetzung eines besonderen Ausschusses aus zehn „Vertrauensmännern“ aus allen Fraktionen, einschließlich der SPD, beschlossen, der über die kriegsbedingten Mehrausgaben wachen sollte. Damit begann ein langsamer Prozess des politischen Wandels, der über symbolische Zwischenschritte – im Frühjahr 1915 wurde erstmals ein Sozialdemokrat in ein städtisches Amt, die Deputation für das Gewerbe- und Fortbildungsschulwesen, gewählt, und mit Georg Blume hatte erstmals ein SPD-Politiker einen Sitz im Vorstand der Bürgerschaft erhalten – im April 1917 in die Einsetzung einer gemeinsamen Kommission von Senat und Bürgerschaft zur Beratung von Wahlrechts- und Verfassungsfragen mündete. Am 11. Juli 1917 wurde der „Wahlrechtsraub“ von 1906 rückgängig gemacht, danach arbeitete die Kommission bis in den Sommer 1918 Vorschläge für weitergehende Reformen aus. Die Wahl des linksliberalen bürgerlichen Reformers Carl Petersen in den Senat Ende September 1918 machte dann deutlich, dass die Entwicklung voranschritt, ohne dass es vor Kriegsende noch zu einer echten Demokratisierung gekommen wäre.

Hamburg erscheint als politisch eigenständiger Stadtstaat und auf Hafen und Handel orientierte Wirtschaftsmetropole als ein besonders interessantes Fallbeispiel für die Diskussion des Spannungsverhältnisses von spezifischen lokalen Traditionen und übergeordneten kriegsbedingten Reaktionsmustern.

Petr Svobodný, *Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy
Pražské univerzity (česká a německá) za 1. světové války*

V širě koncipované plánované studii, z jejichž částí bude vycházet konferenční příspěvek, budou tematizovány následující otázky:

– dopad války na postavení učitelů i studentů (mj. pokles jejich počtu v důsledku odchodu mužů na fronty; otázka tzv. jednoročních dobrovolníků, zvláště z řad mediků; nárůst počtu studentek; trvalé ztráty na životech; problematické návraty z fronty na univerzity)

– otázky loajality institucí i jednotlivců (case studies: udělení čestného doktorátu císaři Vilémovi na NU, vyloučení „zrádce“ Masaryka z ČU)

– věda za války: nové obory nebo směry v zázemí; „věda v zákopech či v zajetí“ (case studies: lékařská chemie; slavistika)

– case study: učitelé-lékaři a medici ve válkách počátku 20. století (pokroky v medicíně – válečná chirurgie, ortopedie; pokroky v organizaci válečné zdravotní služby; péče o zmrzačené po válce)

– sledované okruhy budou komparovány s osudy některých dalších středoevropských univerzit (Vídeň, Lipsko, Krakov)

– konferenční příspěvek i následná studie budou vznikat v úzké návaznosti na podobně koncipovaný příspěvek o pražských technikách (M. Sekyrková)

Kromě pramenů úřední povahy (úřední agenda obou pražských univerzit, univerzitní tisky) budou hojně využity i ego- prameny (paměti, deníky, korespondence).

Václav Šmidrkal, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

Rozpad impéria a „kultura vítězství“: ovládnutí veřejného prostoru v Praze, 1918–1919

Konec první světové války spojený se sociální a národnostní radikalizací domácí fronty vyvolal ve vítězných a poražených národech rozdílné kolektivní reakce, jejichž dějištěm se stal také veřejný prostor velkých měst. Mnohonárodnostní Praha se jako hlavní město Československa stala arénou triumfujících Čechů, jejichž revoluční energie se zaměřovala na odstraňování pozůstatků po poraženém impériu. Ačkoliv se v Praze přechod z monarchie do republiky odehrál bez revolučního a kontrarevolučního krveprolítí typických pro „kulturu porážky“ v jiných středoevropských velkoměstech, i zde bylo ovládnutí veřejného prostoru spojeno s násilím, fyzickým i symbolickým, které provázely prosazování různých představ o budoucím státo-právním uspořádání, sociálním řádu a mezigetnických vztazích. Tento příspěvek se zabývá rolí pouličního násilí v Praze při přechodu z jednoho společensko-politického řádu do druhého a klade si otázku, jaké bylo v tomto ohledu místo Prahy v porovnání s jinými středoevropskými velkoměsty.

Ismee Tames, NIOD, Institute for War, Holocaust and Genocide Studies Amsterdam

The liminal moment: Amsterdam versus Antwerp from peace to war in 1914

For decades Belgium and the Netherlands remained neutral countries in the north-western part of Europe. The First World War caused this parallel path to end: while Germany invaded Belgium early August 1914, it let Holland untouched.

In my paper I want to focus on what happened in Antwerp and Amsterdam as the crisis mounted in July and war broke out in August 1914. These two cities, only about 150 kilometers away from each other, had many similarities: the importance of the harbor, international trade, a very diverse population and a cosmopolitan tradition. Both cities share the same language, Antwerp being one of the most prominent cities of Flanders.

How did the people in Antwerp and Amsterdam respond to the crisis? I will look especially at newspaper clippings and police reports on demonstrations, fights, public reactions to the latest news and other happenings in the public sphere. Thus I want to examine the emotions circulating in the public spheres of these cities and how these emotions developed and varied.

Did the people in Amsterdam and Antwerp expect the same enemy in Summer 1914? Whom did their protests focus on? Who ruled the streets and main squares? Were there comparable responses to the mounting crisis? What happened in Antwerp when Germany invaded Belgium? Was this indeed the moment the patterns of behavior of the Antwerp and Amsterdam populations started to vary? How did the Amsterdam population respond to what happened to their Antwerp neighbors, soon under siege of the German army and later fleeing to the Netherlands ending up in, among other places, Amsterdam?

By comparing these two cities I hope to illuminate the importance of studying popular emotions and behavior in the liminal moment from peace to war.

Jiří Vlasák, Archiv hlavního města Prahy

„Pocitujeme všichni dobu válečnou...“ Dvojí pohled na Velkou válku očima ševce Hrocha

Příspěvek se zabývá kronikou Josefa Hrocha, mistra obuvnického a domovníka z čp. 56 na Josefovské třídě v Praze V. Hroch, coby rodopisec a amatérský historik, si vedl své zápisky již od roku 1905 prakticky až do své smrti ve čtyřicátých letech. Během let 1914–1918 se v nich přirozeně zabýval také probíhající válkou, a to hned dvojím způsobem. Jednak pokusem o chronologické vyličení válečných událostí, jak je vnímal coby neaktivní účastník, a jednak z pohledu každodenní konfrontace s jejími důsledky na řadového obyvatele Prahy (vývoj cen, zásobování, odvody nebo válečné vystěhovalectví).

Jörg Vögele, Institut für Geschichte der Medizin, Heinrich Heine Universität Düsseldorf

„Krieg ist gut für Babies!“ Säuglingssterblichkeit und die Entwicklung der Säuglingsfürsorge in deutschen Großstädten im Ersten Weltkrieg (mit besonderem Blick auf Stadt und Regierungsbezirk Düsseldorf)

In der Vergangenheit wurde die hohe Säuglingssterblichkeit traditionell als unvermeidbares Schicksal gesehen. Dies änderte sich mit Beginn des 20. Jahrhunderts. Sinkende Geburtenraten lösten Befürchtungen aus, dass die Zukunft des Deutschen Reiches mit diesen demographischen Merkmalen in wirtschaftlicher und militärischer Hinsicht nicht mehr gewährleistet sei – zumal die Säuglingssterblichkeit im internationalen Vergleich, hier blickte man besonders nach Frankreich und England, exorbitant hoch war. Insbesondere die Großstädte waren davon betroffen. Vor diesem Hintergrund setzte eine Gründungswelle von Säuglingsfürsorgestellen ein. Vielerorts wurden sie von Seiten der Kommunen oder von bürgerlichen Vereinen ins Leben gerufen. Geographische Schwerpunkte waren Berlin, Düsseldorf und München. In Düsseldorf gründete Arthur Schlossmann, führender Sozialpädiater und Direktor der dortigen Kinderklinik, im Jahr 1907 den Verein für Säuglingsfürsorge im Regierungsbezirk Düsseldorf.

Angesichts der prominenten Rolle der Verdauungskrankheiten, die mit Abstand die Haupttodesursache unter den Säuglingen darstellten, wurde die Ernährungsweise als Schlüsselvariable für das Überleben bzw. das gesunde Heranwachsen des Säuglings identifiziert. Da die Sterblichkeit der „Flaschenkinder“ siebenmal höher als die der „Brustkinder“ lag, entwickelte man eine entsprechende Stillpropaganda, unterstützt durch sogenannte Stillprämien, zum Herzstück der Säuglingsfürsorgebewegung.

In den folgenden Jahren wurde die Gesundheit der Säuglinge, angesichts der kriegsbedingt weiter sinkenden Geburtenraten und drastischer Bevölkerungsverluste, zur nationalen Aufgabe erhoben. Arthur Schlossmann appellierte im Auftrag des Vorstandes der Deutschen Gesellschaft für Kinderheilkunde (DGfK) an die Reichsregierung, die Säuglingsfürsorge zu intensivieren.

Der folgende Beitrag verfolgt für Deutschland mit Blick auf die Großstädte und insbesondere am Fallbeispiel von Stadt und Regierungsbezirk Düsseldorf zwei interdependente Ziele: Zunächst (a) soll untersucht werden, wie das Thema Krieg zur Ausweitung der Säuglingsfürsorge sowohl auf gesetzlicher Grundlage als auch für die konkrete Ausgestaltung der Maßnahmen vor Ort genutzt wurde. So gelang es, die Rolle der Fürsorgestellen zu stärken, indem die in der neu eingeführten Reichswochenhilfe festgelegten Stillgelder nach Vereinbarung mit den Krankenkassen in der Regel durch die Säuglingsfürsorgestellen ausgezahlt wurden.

Im Anschluss (b) erfolgt eine Analyse, wie sich die differentielle Säuglingssterblichkeit während des Krieges entwickelte. Brachten die Kriegsjahre einen substantiellen Anstieg der Stillquoten und

der Stilledauer in den deutschen Städten mit einem anschließenden Sinken der Säuglingssterblichkeit? Dazu soll der Indikator Säuglingssterblichkeit weiter ausdifferenziert werden.

Damit kann geklärt werden, ob und inwieweit sich die zeitgenössische Einschätzung Marie Baums, der Geschäftsführerin des Düsseldorfer Vereins für Säuglingsfürsorge, bestätigt: Sie postulierte, dass der Krieg geschafft habe, was sämtlicher Stillpropaganda sowie den Stillprämien nicht gelungen sei, eine Rückkehr der Mütter zum Stillen: „Reichswochenhilfe und Milchnot sind gute Erzieher gewesen.“ Oder wie es von der Historikerin Deborah Dwork für England moderner und pointierter formuliert wurde: „War is good for babies and other young children“.

Andreas Weigl, Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien

Verwundete – Flüchtlinge – Unterernährte. Kriegsfolgen als Herausforderung für die kommunale und staatliche Verwaltung in der k.k. Haupt- und Residenzstadt Wien in der ersten Kriegsphase (1914–1916)

Der Erste Weltkrieg fällt in die Periode christlichsozialer Dominanz in der Wiener Stadtregierung. Diese war durch ein großes Kommunalisierungsprogramm gekennzeichnet, in dem jedoch sozialpolitische Maßnahmen nicht im Vordergrund standen. Diese beschränkten sich im Wesentlichen auf die in Wien heimatberechtigte Bevölkerung und da vor allem auf die christlichsoziale, kleinbürgerliche Klientel. Mit dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs war diese Politik jedoch nicht mehr aufrecht zu erhalten. Viele Angehörige der eingerückten Soldaten konnten die Mieten nicht bezahlen, angesichts der stark steigenden Frauenbeschäftigung blieben viele Kinder sich selbst überlassen. Vor allem aber machte sich die Unterversorgung mit Lebensmitteln und Heizstoffen immer drängender bemerkbar. Da die Einfuhren aus Ungarn drastisch zurück gingen und auch in der cisleithanischen Landwirtschaft männliche Arbeitskräfte fehlten wurde das Ernährungsproblem immer schwerwiegender. Für erhebliche Belastungen sorgte auch die Versorgung der großen Zahl von nach Wien verbrachten verwundeten Soldaten, der zuwandernden Flüchtlinge und der in Wien stationierten Militärs.

In dieser Situation sahen sich die Stadtregierung ebenso wie der niederösterreichische Statthalter, die Regierung der österreichischen Reichshälfte und die Militärbehörden gezwungen der städtischen Verwaltung Aufgaben zuzuweisen, die weit über die ursprünglichen Aufgabengebiete hinausgingen oder jedenfalls massiv kommunale Ressourcen, wie etwa die Straßenbahnen, Schulen, Spitäler, beanspruchten. Eine starke Ausweitung der kommunalen Leistungsverwaltung die angesichts der unzureichenden Zufuhren mehr einer Verwaltung des Mangels, denn einem effektiven Versorgungsmanagement glich, war die Folge. Dies sorgte auch unter Vertretern der hohen Bürokratie nach und nach für ein Umdenken in Richtung „Kriegssozialismus“.